

XVII. YÜZYILDAN BİR OKÇULUK KİTABI: *HÂZÂ KİTÂB-I KAVSNÂME VE OKÇULUK TERİMLERİ**

*Enes AZBAY***

Öz: Bu çalışma, *Muhammed bin Yûnus ed-Dervâzî* tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilen, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde *Mustafa bin Hüseyin* tarafından da istinsah edilen *Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme* adlı okçuluk kitabının incelemesidir. Literatürde kitabın bazı nüshaları üzerine yapılan tanıtıcı çalışmalar vardır. Bunlarda kitabın kime ait olduğunun bilinmediği dile getirilmiştir. Araştırmalarımız sonucunda elde ettiğimiz Atıf Efendi nüshası sayesinde kitabın *Dervâzî*'nin olduğunu tespit ettik. Nüshalar üzerine yapılmış tanıtıcı çalışmalardaki eksiklikleri ve hataları düzeltmeye çalıştık. Çalışmamızı, “Ana hatlarıyla okçuluk kitaplarının tasnifi nasıldır? *Dervâzî*'nin kitabının içeriği nedir? Eserin kaç nüshası vardır? Literatürde nüshalar hakkında verilen bilgiler nelerdir? Eserdeki okçuluk terimleri nelerdir?” gibi sorular çerçevesinde oluşturduk.

Anahtar kelimeler: Osmanlı okçuluğu, okçuluk terimleri, okçuluk kitabı, ok, yay.

An Archery Book from the Seventeenth Century: *Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme* and Archery Terms

Abstract: This study examines an archery manuscript, titled “*Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme*” that *Muhammed Yûnus ed-Dervâzî* translated from Arabic to Turkish and *Mustafa bin Hüseyin* copied in the first quarter of 17th century. Some studies introducing copies of the book, mentioned that the author of the book was unknown. However, thanks to the copy of Atıf Efendi and as a result of our research, we determined that the writer of the book was *Dervâzî*. We endeavoured to correct common mistakes and supplement information lacking in these introductory studies. We also tried to establish a conceptual framework by answering questions like: “What is the general classification of archery books? “What is the content of the *Dervâzî*'s book?” How many copies of the manuscript exist? What is information given about the copies in literature? What are the archery terms in the manuscript?”

Keywords: Ottoman archery, archery terms, archery book, arrow, bow.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 18.01.2019 - 05.07.2019

Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan “Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme: İnceleme-Metin-Dizin” (2016) adlı yüksek lisans tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, Ankara, Türkiye. e.azbaytr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0372-0276.

Giriş

Bozkır dünyasının çetin yaşam koşulları gereği, Türklerin Orta Asya bozkırlarındaki yaşamlarında savaşa, vuruşmaya olan yatkınlıklarıyla ön planda oldukları aşikârdır. Dolayısıyla Türkler gerek büyük çaplı savaşlarda gerek ise vurkaç taktiğiyle giriştikleri, bozkır göçebe kültürünün yansıması olan talan ve ganimet elde etme amaçlı, küçük çaplı vuruşmalarda, ata olan hâkimiyetleri ve çeşitli silahları kullanmaktaki ustalıklarıyla çevrelerindeki halklara karşı, belirgin bir üstünlük sağlamışlardır. Bazen kendilerini savunmak bazen de saldırmak için ustalıkla kullandıkları kılıç, yay ve ok gibi bu silahları, üretmekte de mahirdirler.

Türklerin tarihsel süreçteki bu silah üretme ve kullanma üstünlükleri, Anadolu coğrafyasını yurt edindikleri zaman da devam etmiştir. Burada önceleri küçük bir uç beyliği olarak kurulan ama kısa süre içinde büyük bir imparatorluk şeklini alan Osmanlı Devleti döneminde de, askerlerin en mükemmel teçhizatları arasında ok ve yay uzun zaman yerini korumuştur. Orduda, uzun yıllar savaş silahı olarak kullanılan bu ikili, teknolojik gelişmeler doğrultusunda, yerini ateşli silahlara bırakmıştır. Ancak sportif aktivite olarak düzenlenen uzun mesafeye ve hedefe ok atışı yarışmalarıyla ok-yay kullanımı, devam etmiştir (Bir, Acar ve Kaçar vd, 2006, ss. 40-42).

Bunların yanı sıra, İslamiyetin de ok-yay kullanımını teşvik edici olması Osmanlı döneminde, bu ikilinin dinsel kimliğe bürünmesine sebep olmuştur. Bu kimliğin etkisiyle de, ok-yay yapımı, kullanımı, ok atma yarışlarıyla okçu ustaları hakkında 15. yüzyıldan itibaren kitaplar yazılıp tercüme edilmeye başlanmıştır.

Osmanlı döneminde okçuluğu/kemankeşliği ele alan kitaplar, muhtelif adlarla kaleme alınsalar da, literatürde *kavsname* genel başlığı altında değerlendirilmektedirler. Aksoy'a göre bu dönemde yazılan kitapları iki ana grupta toplayabiliriz: Birinci gruptaki eserler, dinî yönü ağır basan, Hz. Âdem'in oku ilk defa Cebraile vasıtasıyla tanıyıp kullandığının, Peygamberimizin hadisleriyle desteklenerek ok atma ve yay tutma adabının, devrin usta okçularının ok atma şekillerinin ve kullandıkları okçuluk aksesuarlarının anlatıldığı eserlerdir. İkinci gruptaki eserler ise, okçuluk müsabakalarına katılan kişilerin isimlerinin, atış mesafelerinin, ulaştıkları menzillerle birlikte diktirdikleri menzil taşlarının ve ok atışlarının yapıldığı yerlerin anlatıldığı eserlerdir (2000, s. 70). Zamanında yüksek lisans tezi olarak üzerinde çalıştığımız ve bu yazımızda da ele aldığımız *kavsname*, birinci gruptaki eserlerdendir.

Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme

Muhammed bin Yûnus ed-Dervâzî tarafından Arapçadan Türkçeye tercüme edilen bir kitaptır. Araştırmalarımız neticesinde, kitabın 6 nüshası tespit edilebilmiştir. Bu yazımızda, tespit edilen nüshalardan hem muhtevası en geniş hem de net tarih kaydı bulunan ve bu tarih kaydı sayesinde eldeki nüshalar içinde en eskisi olduğunu düşündüğümüz Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, Nr. 34 Atf 2229 künye kaydındaki nüsha üzerinden ana hatlarıyla bir inceleme yapılmıştır:

Yazmanın girişinde, mütercim “*Muhammed bin Yûnus ed-Dervâziyyü'l-meşhürü'l-müllākab* (vr. 1b.5)/*Dervâzî lakabıyla ünlü Yûnus oğlu Muhammed*” diye tanıtılmış, müstensih kaydıyla istinsah tarihi ise yazmanın son sayfasında “*Muştafâ bin Hüseyin, fî-evâhîr-i zî'l-ka'de 1011/ Hüseyin oğlu Mustafa Nisan-Mayıs 1603*¹” (vr. 67b.8, 12, 13) olarak belirtilmiştir.

Mütercim kitabını yazma gerekçesi olarak “...*bir nice dostlar ve yârânlar dilediler kim tîr-endâzlık 'ilminde hem anuñ şevâbında ve fazîletinde nesne eşideler* (vr. 1b. 4-6)/*birçok dost ve arkadaş, okçuluk ilminde hem onun sevabında ve erdeminde bir şeyler duymak, öğrenmek istediler; ... kaşd eyledüm ki kitâb-ı ibtidâ'i'l-kavsı cem' eyleyüp Türk dilince yazup bunların hükmi yerinde ola* (vr. 2a. 8-10)/*okçuluğa giriş kitabımda bunları toplayıp Türkçe yazıp dostlarımin isteği yersine gelsin istedim*” açıklamalarını yapmıştır.

Kitabın yazımında izlediği yol içinse “...*diledüm ki Kur'an âyetlerini ve Resûl şalla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem hadîşlerini ve ol mes'eleler kim bu 'ilme ta'alluķı var kitâb evvelinde yazam andan şonra bâkî hünerlere ve şan'atlara şürü' edem inşâ'allâhu te'âlâ...*” (vr. 2b. 2-6)/*Kur'an ayetlerini ve Resul (sav) hadislerini ve o konularda bu ilme kimin ilgisi varsa kitabın girişinde yazıp ondan sonra da ölümsüz hünerlere ve sanatlara geçeyim istedim, Allah'ın izniyle*” açıklamalarını yapmıştır.

Bu eserin Arapçadan tercüme olduğunu söylemiştik. Mütercim bunu “...*'ilm-i kavsdan bir kitâb Türkî dilince tercüme kılınup kaleme gele...*” (vr. 2a. 2-3)/*Yay ilminden bir kitap, Türkçeye çevrilip yazılsın*” sözleriyle belirtmektedir. Bu cümleden açıkça Arapça yazılmış bir kaynaktan tercüme edileceği anlaşılmasa da, Arapçadan tercüme olduğu yönündeki deliller için şunlar öne sürebilir: Kitabın 6. bâbından sonra kırmızı mürekkeple yazılan “*Kitâbü'r-Remî Mürhîf ibnü 'Abdü'l-kerîm eydür...*” (vr. 24b. 3-4)/ *Atıcılık Kitabı Abdülkerim oğlu Mürhîf söyler*” ibaresinde, bahsi geçen *Kitâbü'r-Remî* kitabının Arapçadan

¹ Hicri yıl bilgilerini, Miladi yıla çevirmek için Türk Tarih Kurumunun çevrimiçi sitesindeki tarih çevirme kılavuzu esas alınmıştır: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 07.03.2019).

yapılan tercümede ana başvuru kaynağı olması ve kitaptaki bölümlerden birinin okun Arapça sıfatlarına, birinin de yayın Arapça sıfatlarına ayrılmış olması bu eserin Arapçadan tercüme edildiğini gösterir nitelikte deliller olduğu görüşündeyiz. Özetle bu eser için “*Mürhif ibnü ‘Abdü’l-kerîm*” tarafından yazılan “*Kitâbü’r-Remî*” adlı kitap ekseninde Arapçadan Türkçeye yapılmış bir tercümedir denilebilir. Eserde hadis aktaran 50 kişinin adı geçer:

“*‘Abdu’llâhi Hâris, ‘Alî Hemedanî, ‘Amir oğlu ‘Ubeyne, Sa’îd, Sa’d bin Ebî Vakkas, Ebû Sâme, Ebû Hüreyre, Muḥammed bin Ayâs İbnü Seleme ibn’l-Ekva’, Ḥâtem ibni ‘Abdu’llâh, İbn ‘Ubeyd, Câbir bin ‘Abdu’llâh, İbni ‘Abbâs, Hâlid bin Yezîd, ‘Ukbetü ibnü ‘Amir, ‘Ömer ibnü’l-Hâris, Temâme, Ebû Dâfi’, ‘Ömer bin Şu’ayb, Mücâhid, ‘Abdu’llâh ibnü’l-Erzâk, ‘Atâ’ bin Ribâh, ‘Avf bini’l-Hasan, ‘Abdu’llâh ibnü Şedâd, (Hz.) ‘Alî, Muḥammed bin Nevâr, Yezîd bin Meryem, ‘Ömer bin ‘Abese, ‘Abdu’l-ḥamîd, Esved, Mevlânâ Süleymân, ‘Ömer ibnü ‘Abdü’l-azîz, Ebî Yahîh, ‘Ömer bin ‘Abese, ‘Alî bin Erṭât, Leys bin el-Hâris, Ya’kûb, ‘Abdu’r-raḥmân et-Taberî, ‘Abdu’r-raḥmân, Ḳays bin Sehl, Aḥmed bin ‘Ömer, Ebû Usâme, Ebî Burde, Ebû Mûsa, Şâbit bin Esed, Leys bin Meb’ad, (Hz.) ‘Ömer, Nâfi’, ‘Âşim bin Ḳata, Ebû Bekir bin Yûnus bin Bekir.*”

Ayrıca, okçuluğun çeşitli alanlarında mahir olan şu kişilere de atıflarda bulunulur:

“*Ebu’l-Hasan Kâğıdı, Zâhir-i Belhî, İshâkü’r-Refâ, Ebû Hâşim, Edhem, Seyfû’l-Mücâhidîn, Behrâm, Sa’îd bin Ḥafîfû’s-Semerkandî, Ḥakîm Ebû ‘Abdu’llâh, Behrâm Çüb, Ardeşir, Üstâd Muḥliş, Muḥammed bin Hâlid, Ebû ‘Ubeyd ve Mürhif ibnü Abdü’l-kerîm*” (Azbay, 2016, ss. 2-3).

Eserin Nüshaları

Eserin toplam 6 nüshası tespit edilmiştir:

Birinci nüsha, *Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 34 Atf 2229* numarada kayıtlıdır. Bu nüsha bilgisine herhangi bir yazılı kaynakta rastlanmamıştır. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumuna* ait olan internet sitesindeki şu bağlantıdan ulaşılmıştır: <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/kavsname/162173> (Erişim tarihi: 07.03.2019). *Mustafa bin Hüseyin* tarafından H.1011/M.1603 tarihinde istinsah edilen nüsha, bulunabilen nüshalar içinde, müstensihi belli olan tek nüsha olmasının yanı sıra muhteva açısından da en hacimli nüshadır. Diyanet’in *İslam Ansiklopedisindeki* “*Kavsnâme*” maddesinde yer alan künye kayıtları içinde *Dervâzî* ve kavsnamesi yer alsa da, bu nüsha bilgisine yer verilmemiştir (Aksoy, 2002, s. 70). Harekeli nesih yazıyla yazılmış olan bu nüsha, 67 varaktan oluşur ve her sayfasında da, 10 satır mevcuttur. 38 bâb, 3 fasıl üzerine tanzim edilmiştir (Azbay, 2016, s. 4).

İkinci nüsha, *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Emîr Hoca Bölümü, 495* numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın yazılış tarihi için Aksoy, H.1070/M.1659-60

yılını vermiştir (2002, s. 70). Ancak, nüshadaki damgalar silindiği için ve ayrıca yazıyla nüshanın herhangi bir yerinde tarih kaydı bulunmadığı için istinsah tarihi nüshada yazmamaktadır. Bu nüshada da Arapça ibareler, kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshanın ilk sayfasında “*Vakf-ı Emîr Hâce Câmî ‘-i Vâlide ‘-i Atîk der-Üsküdâr*” kaydı vardır. Ardından gelen 9 varakta çeşitli surelerle ayetler ve “*Tevârîhü ‘l-‘Osmân*” başıyla Osman Gazi’den başlayıp Genç Osman’a kadar padişahların iktidardaki sürelerinin bulunduğu bir fihrist vardır. Nüshanın tarihlendirmesi için belki fihristte yer alan son padişahın hüküm sürdüğü tarihten yola çıkarak muhtemel bir tarih aralığı önerilebilir görüşündeyiz: Son padişah olarak Genç Osman kaydedildiğine göre bu nüshanın H.1070/M.1659-60 yılında değil de, Genç Osman’ın 1618-1622 yılları arasındaki iktidarı süresi içinde yazıldığı düşünülebilir. 60 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 11 satır mevcuttur. Harekeli nesihle yazılmıştır. 34 bâb, 4 fasıldan oluşur (Azbay, 2016, s. 4).

Üçüncü nüsha da, *Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş Emîr Hoca Bölümü*, 496 numarada kayıtlıdır. Aksoy, bu nüsha için de H.1070/M.1659-60 yılını vermiştir (2002, s. 70). Ancak, bu nüsha da incelendiğinde herhangi bir yerinde yazıyla bir tarih bulunmadığı gibi nüshadaki damgada da H.1135/M.1722-23 yılı vardır. Tabii bu damga, yazma esere sonradan da vurulmuş olabilir. Sonuçta, kaynakta verilen tarih kaydıyla nüshada yer alan kayıt uyuşmamaktadır. 25 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Harekesiz talik yazıyla yazılmıştır. 28 bâb, 3 fasıldan oluşur (Azbay, 2016, s. 5).

Dördüncü nüsha, *İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi*, 1582 numarada kayıtlıdır (Şeşen, 1978, s. 389). Aksoy, hazırladığı maddeye bu künye kaydını da almıştır ancak buradaki eseri Mehmed Efendi’nin 1732 yılında telif ettiğini bildirdiği eserinin ikinci nüshası olarak göstermektedir: “*Mehmed Efendi ‘nin 1145 ‘te (1732) telif ettiği Kavsnâme (Fezâil-i Remy, Süleymaniye Ktp., Mehmed Hafîd Efendi, nr. 255; İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 1582)*” (2002, s. 70). Ancak Ramazan Şeşen, literatüre geçmemiş Türkçe yazmaları tasnif ettiği çalışmasında bu künye kaydını “*Muhammed b. Yunus ed-Dervâzî, Kavsnâme, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Nr. 1582*” şeklinde aktararak eserin *Dervâzî*’ye ait olduğunu dile getirir (1978, s. 389). Biz de nüshayı temin edip inceleyince Şeşen’in haklı olduğunu gördük. Bu nüshada da yazılış tarihi problemi gözükmemektedir. Şeşen ilgili makalesinde nüshanın yazılış tarihi olarak H.1070/M.1659-60 yılını vermiştir. Nüshanın kendisi incelendiğindeyse H.1083/M.1672-73 tarih kaydı vardır. Gayet tabii bu tarih kaydı da sonradan yazılmış olabilir. 31 varaktan oluşan nüshanın her sayfasında 9 satır bulunmaktadır. Kısmen harekeli olmak üzere nesih yazıyla yazılmıştır. 10 bâb, 1 fasıldan oluşan bu nüsha eldeki en kısa nüshadır (Azbay, 2016, ss. 5-6).

Beşinci nüsha, *Edirne Selimiye Kütüphanesi, El Yazmaları Bölümü 533/7* numarada kayıtlı olan *Mecmua-i Resâ'il* adlı bir mecmuanın 105a-141b varak numaraları arasında yer almaktadır. Gürgendereli, bu nüshadan kime ait olduğu belli olmayan bir eser diye bahsedip üzerinde tanıtıcı bir çalışma yayımlamıştır (2015, s. 1318). Bu tanıtıcı çalışma sayesinde haberdar olduğumuz eseri temin edip elimizdeki nüshalarla kıyaslayınca *Dervâzi*'nin eserinin nüshalarından biri olduğunu tespit ettik. Nüsha, hacimli bir mecmuanın içinde bulunduğundan bu tarz mecmualarda sıklıkla karşılaşıldığı gibi, yazılış tarihi kaydıyla müellif/mütercim ve müstensih kayıtları bulunmamaktadır. 36 varaktan oluşan bu nüshanın her sayfasında 11 satır bulunmaktadır. Harekeli nesih yazıyla yazılmıştır. 32 bâb, 4 fasıldan oluşur (Azbay, 2016, s. 6).

Altıncı nüsha ise, *Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 1457* numaralı kayıta yer alan bir mecmuanın 43a-91b varakları arasında yer almaktadır. Atıf Efendi nüshasını esas alarak yaptığımız yüksek lisans çalışmamız sırasında bu nüshayı gözden kaçırmıştık (Azbay, 2016, ss. 4-6)². Bu nüsha için Avcı, 95 varaklık bir mecmuanın 43a-91b varakları arasında yer aldığını “Hâzâ'r-risâletü fi-Beyâni Nu'ûti'l-kavs” başlığını taşıdığını belirtip okçuluk konusunda, 33 fasıldan oluşan eserin kim tarafından yazıldığının, kime ait olduğunun bilinmediğini bildirmiş ve devamında nüshadan örnek metinler verdiği tanıtıcı bir çalışma yayımlamıştır (2013, ss. 23-24). Bu nüshayı da diğer nüshalarla karşılaştırdığımızda *Dervâzi*'nin eserinin nüshalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Harekesiz nesih yazıyla yazılmış olan nüshanın her sayfasında 9 satır mevcuttur. Metinde geçen Arapça kelimeler, ibareler özellikle okçuluk terimleri ya kırmızı mürekkeple yazılmış ya da sonradan üzerleri kırmızıyla çizilip belli edilmiştir. Elimizdeki en hacimli nüsha olan Atıf Efendi nüshasındaki 6. bölümle başlar ve bölümler kısa tutulmuştur.

Nüshaların Değerlendirilmesi

Hâzâ Kitâb-ı Kavsnâme'nin bilinen altı nüshasından üçü tamamen, biri kısmen harekeli nesihle yazılmıştır. Harekesiz iki nüshadan biri talik biri de nesih yazıyla yazılmıştır. Atıf Efendi nüshası hariç, diğer nüshaların bazılarının yazılış tarihlerinin hiç bilinmediği -bir mecmuanın içerisinde yer aldıkları için-, diğer bazı nüshaların tarihlendirilmelerindeyse, nüshalarda yer alan tarih kayıtlarıyla kaynaklarda, nüshaların yazılış tarihi olarak gösterilen kayıtlar arasında çelişkilerin olduğunu bildirdik. Bu çelişkileri gidermek için, nüshalarda

² Bu çalışmayı hazırlarken sosyal medya vasıtasıyla benimle görüşüp bu nüshanın varlığından beni haberdar eden hem Avcı'nın çalışmasını hem de nüshanın tıpkıbasım PDF'sini tarafıma gönderen Balıkesir Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı bilim dalı yüksek lisans öğrencisi Merve Yapıcı'ya teşekkür ediyorum. (Görüşme tarihi: 28.12.2018).

yazan tarih kayıtlarıyla kaynaklardakileri karşılaştırıp muhtemel tarihlendirme önerilerimizi sunduk. Bu konudaki yorumlarımıza da, yukarıda nüshalar hakkında verdiğimiz temel bilgiler kısmında değindik. Öte yandan muhtemel tarih kayıtları haricinde, nüshaların dil özelliklerinden yola çıkarak kendi aralarındaki öncelik sonralık sırası içinse net bir değerlendirme yapabilmenin güç olduğunu düşünüyoruz. Çünkü tamamen ya da kısmen harekeli olan bu nüshaların tamamının söz varlığı, Eski Anadolu Türkçesi (EAT) fonetik ve morfolojik özelliklerini barındıracak vaziyettedir. Harekesiz nüshaları değerlendirmek daha güç olsa da, temel özelliklerinin farklı olmadığını düşünüyoruz. Çünkü EAT döneminde dudak uyumuna girmeyen eklerin doğru telaffuzunu sağlamak için bazen hareketler kullanılmıştır.

Elimizdeki nüshalar içinde müstensih kaydıyla birlikte istinsah tarihi olan tek nüsha Atıf Efendi nüshasıdır: *Mustafa bin Hüseyin, H. 1011/M. 1603*. Ayrıca bu nüsha, kaynaklarda çelişkili de olsa tarih bilgisi verilen diğer nüshalarla kıyaslandığında elimizde güvenilir, net ve en eski kaydı olan nüshadır. Bunun haricinde, bu nüsha gayet okunaklı, özenli bir şekilde yazılmıştır. Muhtevası yönünden de, en kapsamlısı olmasından dolayı telif nüshasından ya da telif nüshasına en yakın şu an elimizde olmayan başka bir nüshadan, kopya edildiği düşünülebilir. Bizce elimizdeki mevcut nüshaların öncelik sonralık sıralamasında, hem net tarih kaydına sahip tek nüsha olmasından hem de en hacimli nüsha olmasından ötürü, ilk sırada değerlendirilmesi gerektiğini düşündüğümüz nüsha, Atıf Efendi nüshasıdır. Diğerlerinin sıralaması çeşitli varsayımlara dayandırılarak değişik şekillerde oluşturulabilir.

Kaldı ki, nüshalar arasındaki değişkeler, her bir nüshayı farklı filolojik dönemlerde değerlendirmemize sebep olacak boyutta değildir. Hepsinin temel söz varlıkları ve gramer özellikleri EAT dönemi eserlerine özgüdür. Nüshalar arasındaki değişkeleri değerlendirebilmek için öncelikle bir tablo halinde nüshaların bölüm başlıklarını vererek içeriklerini gösterdik. Devamında da, örnek parçalara yer verdik.

Atıf Efendi Nüshası	Emîr Hoca Nr. 495	Emîr Hoca Nr. 496	Arkeoloji Müzesi Nr. 1582	Selimiye Nr. 533/7 vr. 105a-141b	Süleymaniye Nr. 1457 vr. 43a-91b
Peygamber'in Ok Atmayı Öğrenip ve Öğretmeyi Emretmesi	+	+	+	+	-
Ok Atmanın Faziletleri	+	+	+	+	-
Ok Atmayı Bırakmanın Günahları	+	+	+	+	-
Pazar İçinde Okun Nasıl Tanışacağı	+	+	+	-	-
Yayın Başlangıcı	+	+	+	+	-
Bölüm	+	+	+	+	-
Ok Atış Kitabı	+	+	+	+	-
Ok Yarıştırmının Şartları	+	+	+	+	-
Ok Atışındaki Öncelik Üzerine	+	+	+	+	-
Fasl	+	+	+	+	-
Arapçada Yayın Adları	+	+	-	+	+
Arapçada Okun Adları	+	+	-	+	+
Fasl	+	+	-	+	+
Yayı Kirişlemek	+	+	-	+	+
Oturarak Atma	+	+	-	+	+
Ok Tutuşu Üzerine	+	+	-	+	+

Okun Bağlanması	+	+	-	+	+
Okun Çözülmesi	+	+	-	+	+
Ok Atışı	+	+	-	+	+
Hedef Alma	+	+	-	+	+
Hatasız Atma	+	+	-	+	+
Kiriş Ötmesi	+	+	-	+	+
Yayın ve Okun Ağırlıkları	+	+	-	+	+
Fasl	+	-	-	+	+
Atıcı Okunun Ağırlığı Ne Kadar Olmalı?	+	-	-	+	+
Atıcıya Gerekli Olan Şeyler	+	-	-	+	+
Uzağa Atma	+	-	-	+	+
Kirişin Bileğe Zarar Vermesi	+	-	-	+	+
Kirişin İşaret Parmağına Zararı	+	-	-	+	+
İşaret Parmağın Zedelenmesi	+	-	-	+	+
Tırnak Kırılması	+	-	-	+	+
Kirişin Kulağa Vurması	+	-	-	+	+
Kirişin Sol Elin Baş Parmağını Sıyırması	+	-	-	+	+

Kabza Gevşekliği	+	-	-	-	+
Sağ Elin Baş Parmağının Ağırması	+	-	-	+	+
Kirişin Sakala Vurması	+	-	-	+	+
Oklar	+	+	-	+	+
Sarıma	+	-	-	+	+
Birleştirme	+	-	-	+	+
Üstatların Anlaşmaları	+	-	+	-	+
İşaret Parmağını Baş Parmak Üzerine Getirme	+	-	+	-	+

Nüşhaların içeriklerinden oluşan yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi eldeki nüşhaların tamamında yer alan bir başlık yoktur. Altı nüşhanın beşinde yer alan bir bölümü örnek teşkil etmesi için tablodaki nüsha sırasına göre buraya alıyoruz.

Oturarak Ok Atmayı Anlatan Bölüm

Atıf Efendi Nüşhası

[43a] (2) Bâb eger oturup atsa râst otura (3) azacuk dönerek şol kadar ki nişân (4) şol omuza karşı ola sağ ayağını (5) döşeyüp üzerine otura şol dizini şol (6) bögrine tayaya bu resme oturmağuş fâ'idesi (7) kararlı olur ve hem dizi karnına direk olur (8) ve hem kalkın dutmağa kolay olur ve hem (9) dört endâm râst olur ol iki diz iki (10) omuzdur bu dörtten dört işler hâşıl [43b] (1) olur nêtekim dört tabî'iyet kim od şu yel (2) toprakdur ki âdem andan yaradıldı idi muvâfık (3) olsa mizâc dürüst olup eyü 'ameller hâşıl (4) olur muhâlif olsa mizâc harâb olur iki (5) taraf şihhatde berâber ola sağ dirsek (6) ve şol elün baş barmağı ve üç endâm mu'tedil (7) ve şihhatde ola sağ buğ ve eñek ve çifde (8) ve altı yumşak endâm dürüst ola iki (9) dudak boyun eñek iki göz şol (10) elin baş barmağı sağ elün baş barmağı [44a] (1) ve hem katı endâmlar dürüst ola dirsek (2) ve bilek şol elin kabzası üç barmağ (3) sağ elden her vaqt ki bunu böyle işlese (4) küllî endâm cem' olup tenile cân gibi (5) olur biri birinsiz şalâhiyyet yokdur (6) ve eger bundan ayruksı oturmağ dilersen (7) şol ayağuş üzerine otur

sağ ayağını (8) dik şol omuzuñ döşüne at Ebû'l-Hasan (9) Kâğidî bu resme oturdu lâkin yegrek evvelki (10) oturmağdur cengde ve ğayrında.

Hacı Emîr Hoca Nr. 495

[38a] (2) Faşl eger oturup atsa rāst otura azacuk (3) dönerek şol kadar ki nişān şol omuza karşı (4) ola sağ ayağını döşeyüp üzerine otura ve şol (5) dizini şol bögrine tayaya bu resme oturmağuş (6) fā'idesi oldur ki kararlı olur ve hem diz karına (7) dönük olur ve hem kalkān dutmağa kolay olur (8) ve hem dört endām rāst olur ki ol iki diz iki (9) omuzdur bu dörtten dört işler hāşıl olur (10) nitekim dört tabi'at ki od şu yel toprağ (11) dur ki ādem andan yaradıldı muvāfiğ olsa mizāc [38b] (1) dürüst olup eyü 'ameller hāşıl olur muhālif olsa (2) mizāc harāb olur iki taraf şihhatde ve berāber ola sağ (3) dirsek ve şol elün baş barmağı ve üç endām mu'tedil (4) ve şihhatde ola sağ but ve egegi ve çifde ve altı (5) yumuşak endām dürüst ola iki dudak boyun egegi (6) iki göz şol elün baş barmağı sağ elün baş barmağı (7) ve hem katı endāmlar dürüst ola dirsek ve belek şol (8) elün kabzası dağı üç barmaq sağ elden her vaqt ki (9) bunı böyle işleseñ küllī endām cem' olup tenile (10) cān gibi olur biri birinsiz şalāhiyyet yokdur ve eger (11) bundan ayruksı oturmak dilerseñ şol ayağuş [39a] (1) üzerine otur sağ ayağuş dik şol omuzuñ taşına (2) at Ebû'l-Hasan Kâğidî bu resme atardı lâkin yegrek evvelki oturmağdur cengde ve ğayrında.

Hacı Emîr Hoca Nr. 496

[17a] (7) Faşl eger oturup atsa rāst otura (8) azacuk dönerek şol mikdār kim nişān şol omuzuna (9) karşı ola sağ ayağını döşeyüp şol bögrine tayasın (10) oturmağuş fā'idesi oldur ki kararlı olur ve hem dizi (11) karına direk olur ve hem kalkān tutmağlığı kolay olur (12) ve hem dört endām rāst olur ol iki omuzdur (13) bu dörtten dört dürlü işler hāşıl olur nitekim dört (14) tabi'at kim od ve şu yel ve toprağdur ādem andan yaradıldı (15) muvāfiğ olsa mizāc dürüst olup bu 'ameller hāşıl olur [17b] (1) ve eger muhālif olsa mizāc harāb olur iki tarafı şihhatde berāber (2) olur sağ dirsek ve şol elün baş barmağı ve üç (3) endām mu'tedil ve şihhatde ola sağ but egek ve çifde altı (4) yumuşak endām dürüst ola iki tudağ egek boyun ve egek (5) iki göz ve şol elün baş barmağı ve hem endāmlar dürüst ola (6) ve dağı bilgil kim şol elün kabzası ve dağı üç barmağı (7) sağ elün her vaqtin kim bunı böyle işleseñ küllī endām (8) cem' olup tenile cān gibi olur birbirinsüz şalāhiyyeti (9) yokdur ve eger bundan ayruksı otursañ şol ayağuş (10) üzerine otur sağ ayağuş dik şol omuzuñ döşüne (11) Ebû'l-Hasan Kâğidî eydür bu resme otururdu velikin (12) yegregi cengde ve ğayrıda.

Selimiye Nüşası

[22b] (7) Faşl eger oturup atsa rāst otura azacuk dönerek (8) şol kadar ki nişān şol omuzuna karşı ola sağ ayağını döşeyüp (9) üzerine otura ve şol dizini şol

bögrine tayaya bu resme oturmağın (10) fâ'idesi oldur ki kararlı olur hem diz karına direk olur ve hem kalkın (11) dutmağın kolay olur ve hem dört endâm rāst olur ki ol ikidür [23a] (1) iki omuzdur bu dörtten bu dört işler hāşıl olur (2) nitekim dört tabi'yet ki od ve su ve yel ve toprakdur ki (3) ādem andan yaradıldı muvāfık olsa mizāc dūrüst olup eyü (4) 'ameller hāşıl olur muhālefet olsa mizāc harap olur iki (5) taraf şihhatde beraber ola sağ dirsek ve şol elün baş (6) barmağı ve üç endām mu'tedil ve şihhatde ola sağ yüz ve eñek (7) ve çufde ve altı yumşak endām dūrüst ola iki tudağ boyun (8) eñek iki göz şol elün baş barmağı sağ elün baş barmağı (9) ve hem katı endāmlar dūrüst ola ve bilek şol elün kabzası (10) dağı üç barmağ sağ elden her vakt ki bunı böyle işleseñ (11) küllī endām cem' olup tenile cān gibi olur birbirinsüz şalāhiyyet yokdur [23b] (1) ve eger bundan ayruksı oturmağ dilerseñ şol ayağın üzerine (2) otur sağ ayağın dik şol omuzın döşine at (3) Ebū'l-Hasan Kāğidī bu resme ataridī likin yegregi evvelki (4) oturmağdur cengde ve gayrda.

Süleymaniye Nüşası

[25] (4) Faşl eger oturup atsa rāst (5) otura azacuk dönerek şol kadar kim (6) nişān şol omuza karşı ola (7) sağ ayağın döşeyüp üzerine (8) otura şol dizini şol bögrine (9) tayaya bu resme oturmağın fâ'idesi [26] (1) oldur ki karar olur hem diz karına (2) direk olur ve hem kalkın tutmağ (3) kolay olur ve hem dört endām (4) rāst olur ki ol iki diz iki (5) omuzdur bu dörtten dört işler (6) dört işler hāşıl olur nitekim (7) dört tabi'yet kim od ve su ve yel (8) ve toprakdur ki ādem 'aleyi's-selām (9) yaradıldı muvāfık mirāc dūrüst [27] (1) olur eyü 'ameller hāşıl olur muhālif (2) olsa mizāc harāb olur iki (3) taraf şihhatde ve beraber ola sağ ve şol (4) elün baş barmağı ve üç endām mu'tedil (5) ve şihhatde ola sağ buğ ve eñek (6) ve çufde ve altı yumşak endām dūrüst (7) ola iki dudağ boyun eñek iki (8) göz şol elün baş barmağı sağ (9) elün baş barmağı ve hem katı endāmlar [28] (1) dūrüst ola dirsek bilek şol (2) elün kabzası dağı üç barmağ (3) sağ elden her vakt ki bunı böyle (4) işleseñ küllī endām cem' olup (5) ten ile cān gibi olur biri birinsüz (6) şalāhiyyet yokdur ve eger bunda ayruksı (7) oturmağ dilerseñ şol ayağın (8) üzerine otur sağ ayağın dik (9) şol omuzın döşine at [29] (1) Ebū'l-Hasan Kāğidī bu resme ataridī lākin (2) yegrek evvelki oturmağdur eger cengde eger gayrda.

Eserin Dil Özellikleri

Harekeli nüshalar sayesinde eserde kapalı e “ë” vokalinin kullanımı tespit edilebilmektedir. Bunun için en açık şu üç örnek verilebilir: *yel* يِلْ 43b/1, *yelim* يِيلِمْ 20b/8, *gëğ* كِيْغْ 52a/4.

Sözcük başında ötümsüzlük-ötümlülük konusunda özellikle t/d ünsüzlerinde metin boyunca bir tutarlılık yoktur. Bazı kelimler her iki biçimde de yazılmışlardır:

tudağın طُوْدَاغُنْ 46a/7, *dudağ* دُوْدَاقْ 43a/1.

temren تَمْرَنْ 18a/4, *demren* دَمْرَنْ 33b/2.

Türkiye Türkçesinde sözcük başında t- ötümsüz ünsüzüne sahip olan kimi sözcükler metin boyunca ötümlü biçimde yazılmıştır: *dırnağ* 66b/7, *dürlü* 28a/2, *dükense* 53a/10.

Metin boyunca “+dA bulunma durumu eki, +dAn ayrılma durumu eki, -dI görülen geçmiş zaman eki, +dUK ortaç eki, -dU-m / -dU-η görülen geçmiş zaman ekleri, -dUr III. tekil şahıs bildirme eki, -dUr- ettirgen çatı eki” bu ekleri, ötümsüz bir tabana geldikleri halde ötümlülüklerini korumuşlardır.

Birer örnekte metatez ve iyelik eki yığılması ses olayları tespit edilmiştir: *bigi* 29b/6, *birisi* 7b/9.

Türkiye Türkçesinde uyuma girmeyen aidiyet eki “+ki”nin metinde geçen dört yerden üçünde uyuma girdiği saptanmıştır. Bu ek için uyuma girme eğilimindedir, denilebilir: *burnundağı* 42a/9, *yanındağı* 45a/6, *ucundağı* 46a/8. *atarkenki* 8b/4.

EAT döneminin karakteristik özelliklerinden düzlük-yuvarlaklık uyumunun olmayışı tespit edilebilmektedir: *eyü* 43b/3, *yaluğuz* 19b/8, *karşu* 40a/2.

Türkiye Türkçesinde kullanılmayan -*IAK* ulaç eki metinde işlevselliğini sürdürmektedir: *deprenicek* 31b/6, *gelicek* 58a/10, *çıkıcağ* 53a/5, *koycıcağ* 21b/1, *olıcağ* 62b/6.

Gelecek zaman için EAT döneminin bir diğer karakteristik eklerinden olan -*IsAr* ekinin yanı sıra, -*AcAk* eki de kullanılmıştır: *olısar* 19a/2, *olacıkdur* 50b/7.

Belirtme durumu eki için Türkiye Türkçesinde de kullanımda olan +I ve zamir n’si + belirtme durumu ekinin haricinde III. tekil şahıs iyelik eki üzerine gelen +n belirtme durumu eki de yaygın olarak kullanılmıştır: *birin* 24a/1, *kirişin* 29a/9, *demrenin* 29a/10, *yayın* 28a/4, *anasın* 24b/2. Bazı zamirlere belirtme durumu eki +nI olarak gelmiştir: *anı* 12a/2, *bunı* 44a/3.

Türkiye Türkçesinde kullanımda olup EAT döneminde nadir olarak görülen “*de*” bağlacının metinde kullanıldığı tespit edilmiştir: bir *de* atanı bir *de* demrenci 5b/8-9.

İncelediğimiz metinde, gereklilik ifadesi için bir ek yoktur. Gereklilik ifadesi taşıyan yapılar vardır. Bunlar: “*gerek*, -*mAk gerek*, -*MAk gerekdür*, -*A gerek*, -*dAn gerek*” yapılarıdır.

Söz Varlığı

Yaklaşık 1080 madde başı sözcükten oluşan eserin %48'i Türkçedir. Metnin geri kalanının %45'i Arapça, %7'siyse Farsça sözcüklerden oluşmaktadır. Metindeki yabancı kökenli sözcüklerin terim olanları bir kenara bırakılacak olursa birçoğu halk arasında kullanılan kelimelerdir, denilebilir. Eser, okçuluk terimleri açısından zengindir. İlgili bölümde bu terimler değerlendirilecektir.

Okçuluk Terimleri

Terimlerin tasnifinde de diğer bölümlerde olduğu gibi Atıf Efendi nüshasını esas aldık. Çok az da olsa, bu nüshada olmayıp diğer nüshalarda bulunan terimleri de listeye ekleyip yanlarına hangi nüshalardan aldığımızı bildirdik.

Ayrıca terimlerin Arapça-Farsça asıllarıyla anlamlarına da yer vermeye gayret ettik. Daha ayrıntılı bilgilere ulaşamadıklarımız için, ya eserde verilen tanım ve yazım şekilleriyle yetindik ya da kendi yorumumuzu ekleyip bunu da soru işareti (?) ile belirttik.

Yay ve Yayın Bölümleriyle İlgili Terimler

kavs 32a/9: Yay < Ar. *kaḥs* “Ma'lûmdur ki yaya denir.” (Kâmûs)³; “Yay, kemân ma'ânasına” (Vankulu); “Yay ki onunla ok atarlar.” (Ahterî, s. 794); “a bow” (Steingass, s. 994).

kişî 32a/9: Yaylar < Ar. *kişiy* “Cem'i *kişiy* gelir” (Kâmûs); “Cem'i ... *kişiy* gelir” (Ahterî, s. 794); “Cem'i kafin sîn-i mühmelenin kesreleriyle ahirde yâ-i tahtâniyyenin teşdîdiyle *kişiy* .. gelir” (Lehçe, s. 728).

kiyâs 32a/9: Yaylar < Ar. *kiyâs* “Cem'i ... *kiyâs* gelir” (Kâmûs); “Cem'i ... *kiyâs* gelir” (Ahterî, s. 794); “Kafin kesri yâ-i tahtaniyyenin feth ve meddi ahirde sîn-i mühmele ile *kiyâs* gelir” (Lehçe, s. 728).

akvâs Süleymaniye1/3: Yaylar < Ar. *akvâs* “Cem'i ... *akvâs* gelir” (Kâmûs); “Cem'i *akvâs* ... gelir” (Ahterî, s. 794); “Hemzenin fethi kafin sükûnu vavın feth ve meddi ahirde sîn-i mühmele ile *akvâs* ... gelir” (Lehçe, s. 728).

siye' 32a/10: Yayın köşeleri < Ar. *si'et* “Siyet lafzından lugattir ki yayın köşesine denir” (Kâmûs); “Yay başı. *Siyet*... yayın bükülmüş iki yan tarafıdır. Cem'i *siyât* gelir” (Ahterî, s. 494).

vetir 33a/2: Yayın kirişi < Ar. *veter* “Kirişe denir, cem'i *evtâr*'dır” (Kâmûs); “Kiriş. Cem'i *evtâr* gelir.” (Ahterî, s. 1056); “string of bow” (Steingass, s. 1455).

³ Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati için şu çevrimiçi site kullanılmıştır: <http://www.kamus.yek.gov.tr/> (Erişim tarihi: 11.03.2019).

şir'a 33a/2: Yayın kirişi < Ar. şir'at "Kiriş ma'nāsına dahi gelir, veter gibi" (Vankulu); "Târik-ı vâzih ve kiriş. Cem'i şira' ve şirâ' gelir" (Ahterî, s. 508); "...şin-i mu'cemenin kesri râ-i mühmelenin sükûnu ayn-ı mühmelenin fethi ahirde hâ-i vakfla şir'a veter gibidir. Cem'i ... şira' gelir." (Lehçe, s. 432).

haşab 33a/1: Yayın sesi, ok atışı sonrasında kirişten çıkan ses < Ar. haşab "Kirişin yaydan dönmesine denir" (Kâmûs) / < Ar. hısb "Yay avazı" (Ahterî, s. 291).

kezer 32b/1: Yayın kirişinin durduğu yer < Ar. kuzur "Yayın iki başında kiriş halkaları geçirecek kertiğe denir" (Kâmûs); "Yay vasfında zıkr olursa yayın kulağı murâd olur, küşe-i kemân ma'nāsına" (Vankulu) / < Ar. kazr "Yayın başlarına kiriş geçecek kertik eylemek ma'nāsınadır" (Kâmûs); "Yay gezi" (Ahterî, s. 820); "Notching the horn of bow to receive the string" (Steingass, s. 1036).

zafer 32b/2: Yayın kirişinin bağlandığı yerin uç çıkıntısı < Ar. zurf "Yayın kiriş düğümlendiği yerden ucuna varınca, 'alâ-kavlin yayın ucuna itlâk olunur" (Kâmûs); "Ve yay başının kiriş düğümlendiği yerden ucuna varınca varınca zurf derler" (Vankulu); "Ve dahi yay başında kiriş taktıkları yerden ucuna varınca derler" (Ahterî, s. 600); "the extremity of a bow" (Steingass, s. 825).

uğâr 32b/3: Yayın köşelerinin arka tarafı < Ar. 'uğâr "Küpe mülâzemet olduğu içindir" (Vankulu) - Belki yayın köşelerinin kıvrımı küpeye benzetildiği için?-

barancağ Süleymaniye 2/2 - : "Yayın kabzasında boynuz eklenen yere konan kemik parçası" < ?

beytü'l-ağşar 32b/7: "Yayın aşağı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. ağşar "en kısa" (Devellioğlu, s. 24).

beyt-i esfel 32b/8: "Yayın aşağı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. esfel "aşağı" (Devellioğlu, s. 232).

beyti'l-eskât 32b/8: "Yayın aşağı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. ıskât "düşürme, düşürülme" (Devellioğlu, s. 397).

beyt-i a'lâ 32b/6: "Yayın yukarı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. a'lâ "yüksek" (Devellioğlu, s. 25).

beyt-i ekmel 32b/6: "Yayın yukarı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. ekmel "daha kâmil, en eksiksiz" (Devellioğlu, s. 212).

beytü'r-remî 32b/7: "Yayın yukarı salı, kısmı" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. remy "atma" (Devellioğlu, s. 885).

beytü'l-kavs 32b/4: "-Atıcının- dizinden kabzaya kadar olan kısım" < Ar. beyt "mesken, ev" (Devellioğlu, s. 96), Ar. kavs "yay, keman" (Devellioğlu, s. 497).

‘ucsü’l-ķavs 38b/8: “Yayın kabzası” < Ar. ‘ucs “...yay kabzasıdır” (Kâmûs), Ar. ķavs “yay, keman” (Devellioğlu, s. 497).

ünsiyyü’l-ķavs 32b/9: Yayın atıcıya dönük tarafı < Ar. insiyyu’l-ķavs “Yayın ok atan kimseye teveccüh eden tarafına itlāk olunur” (Kâmûs); “İnsiyy’i onu - yayı- çeken kimseye teveccüh eden cānibidir.” (Vankulu).

vaḥşiyü’l-ķavs 32b/10: Yayın düşmana karşı olan tarafı < Ar. vaḥşiyu’l-ķavs “Yayın arka tarafıdır” (Kâmûs); “Yayın *vaḥşiy* olan cānibi arkasıdır.” (Vankulu).

Ok ve Okun Bölümleriyle İlgili Terimler

sehm 33a/4: Ok < Ar. sehm “(sīn’in fethi ve hā’nın sükūnuyla) Ok.” (Vankulu); “Ve kumar okuna denir ki onunla mukāra’a olunur, yeleksiz ve temrensiz sāde olur... ‘Arabī oka denir, Fārsīde tīr denir.” (Kâmûs); “Ok” (Ahterî, s. 493); “...ve sīn-i mühmelenin fethi hanın sükūnu ahirde mimle *sehm* oktur.” (Lehçe, s. 501); “Arabīde oh ma’nāsına gelür ... ve ava çekilen oķ ma’nāsına...” (Halīmî, s. 239); “An arrow either for shooting or drawing lots” (Steingass, s. 712).

ķadh 33a/4: Ok < Ar. ķidh “Henüz yelek ve temren geçirilmemiş oka denir... İntehā. Kumar okuna *ķidh* dedikleri bu cihetledir” (Kâmûs); “Şol oktur ki henüz yeleklenmemiş ola ve temrenlenmemiş ola. Ve kumar okuna dahi *ķidh* derler. (Vankulu); “An arrow before being feathered and provided with a head; an arrow employed in drawing lots or gambling” (Steingass, s. 957); < Ar. kīdah “Yeleksiz ve temrensiz ok” (Ahterî, s. 748); “Yelek ve temren konulmamış ok” (Lehçe, s. 501).

nuşşāb 33a/5 Ok < Ar. nuşşāb “‘Arabların kullandığı oka denir, nebl ma’ānasına. Müfredi *nuşşābet*’ti hā’yla.” (Kâmûs); “An arrow (especially a Persian arrow, made of wood, the Arabian reed-arrow being called sehm), arrows” (Steingass, s. 1402). “*Nuşābet*, uzağa atıkları ok. Cem’i zamm-ı nun ve tedid-i şin işe *nuşşāb* gelir.” (Ahterî, s. 1017); “*nuşāb* temrenli oklar; *nuşābe* temrenli ok” (Devellioğlu, s. 848).

rīşāk Selimiye 18a/4: Ok < Ar. rīşāk “Atılan ok” (Ahterî, s. 411); “rīşāk, isimdir atılan oka denir. Ve ok atılan semt ve cihete denir. (Kâmûs); “Shooting with an arrow... Rapidly shooting a bow” (Steingass, s. 578).

neble 33a/5: Ok < Ar. nebl ‘Arabların kullandıkları oka mahsūsdur” (Kâmûs); “‘Arab tā’ifesinin okları, sihām-ı ‘Arabiyye ma’nāsına.” (Vankulu); “Arapların kullandığı ok(lar). Kelime müennestir ve lafzından tekili yoktur. Nibāl ve enbāl şeklinde de çoğullandırmışlardır.” (Ahterî, s. 998); “Arapların kullandığı oktur. Cem’i ... *nibāl* ve ... *enbāl* gelir” (Lehçe, s. 501); “an Arabian arrow” (Steingass, s. 1385).

mürmât 33a/5: Ok < Ar. mirmât “Küçük za’if oka ‘alâ-kavlin ta’lîm okuna denir.” (Kâmûs); “Nişan oku. Ve inde’l ba’z temreni müdevver küçürek ok ki onunla ok atmak öğrenirler. Cem’i *merâmî* gelir.” (Ahterî, s. 911); “Şol ok temrenidir ki müdevver ola” (Vankulu); “A small or weak arrow; also one with a broad point for learning to shoot” (Steingass, s. 1219).

a‘ille أَعْلَى 33a/5: Ok < ?

fevķ 33a/6: Gez < Ar. fûķ “Ve okun gezine denir ki kiriş bindirecek kertiktir.” (Kâmûs); “Okta kiriş koyacak yer, gez ma’nâsına.” (Vankulu); “Ok gezi” (Ahterî, s. 735); “Okun başıdır ki kiriş geçirirler” (Lehçe, s. 293); “Breaking an arrow in the notch; the notch of an arrow” (Steingass, s. 942).

şarhâ 33a/7: Gezin iki yanı < Ar. şerh “Ve kesmek ... ve açmak ma’nâsınadır” (Kâmûs) - Gez gediği için okun arkasının yarılması, kesik atılmasından dolayı belki *şerh*’ten bozma?-.

ķuzze 33a/7: Okun yeleği < Ar. ķuzzet “Okun yeleğine denir” (Kâmûs); “Okun bir yeleği ma’nâsına” (Vankulu); “Ok yeleği; rişü’s-sehm mansına” (Ahterî, s. 751).

ıķba 33a/8: Yeleğin gezden taraftaki ucu < Ar. ‘ıķba? “Her nesnesin ahiri ve sonu” (Ahterî, s. 649); < Ar. ‘akb? “Masdar olur, yaya ‘akab ya’nî sinir sarmak ma’nâsına” (Kâmûs), “Şol kiriş işledikleri siniri meselâ oka yâhūd yaya sarmağa derler” (Vankulu), “putting a string to a bow, winding a bow or an arrow about with a bruised gut” (Steingass, s. 857).

haķm حَقْم 33a/9: Yeleğin bulunduğu yer < ?

zefre 33a/10: Okun yelekten gerisi -temrenine doğru tarafı- < Ar. zefret “Bir şey’in ortasına denir” (Kâmûs).

lûvâm 33b/10 Yelekteki tüylerin üst üste gelip ayıp sayılması < Ar. lûvâm “Melâmetlik ve rûsvaylık (Ahterî, s. 861).

meten 33b/1: Okun ortası < Ar. metn “Okun yeleğinden vasatına varınca kadar yerinden ‘ibârettir.” (Kâmûs); “Okun yeleğinden aşığısıdır, ortasına varınca.” (Vankulu); “Ve her nesnenin vechi ve âlâsı ve arka ortası; vasat-ı zahr manasına.” (Ahterî, s. 879); “the middle of road” (Steingass, s. 1168).

midre مِذْرَه 33b/2: Okun ince yeri < ?

ra‘z 33b/2: Temrenin girdiği, yerleştirildiği yer < Ar. ru‘z “Okun temren girecek yerine denir ki onun üstüne sinir sarılır. Cem’i *er‘âz*’dır.” (Kâmûs); “Okun temren girecek deliği ki üzerine sinir sararlar” (Vankulu); “Okun demirden sokacak yeri; medhalü’n-nasl manasına. Cem’i *er‘âz* gelir.” (Ahterî, s. 415).

raşfa 33b/3: Temren yerinin üstüne sarılan sinir < Ar. resafet “Risâf lafzından müfred olur, okun temren geçecek yerinden yukarıcaya sarılan sinire denir.” (Kâmûs); “Kezâlik şol sinirlere derler ki ok temrenin üstüne sararlar” (Vankulu); “Şu sinir ki ok temreni üstüne sararlar. Cem’i kesr-i ra ile risâf gelir” (Ahterî, s. 412).

rişâf 33b/4: Temren yerinin üstüne sarılan sinir < Ar. “Atın sinirine denir” (Kâmûs); “Şu sinir ki ok temreni üstüne sararlar. Cem’i kesr-i ra ile risâf gelir” (Ahterî, s. 412).

katre 33b/5: Temren < Ar. kıtr “Nişân oku dedikleri okun temrenine denir ki hurde olur, ‘alâ-kavlin sâzlıktan ve kamıştan düzölmüş hurde oklara denir ki nişâna atılır.” (Kâmûs); “Bir nev’ temrendir ki mirmât kısmındadır. Ve mîmin kesriyle nişân okuna denir” (Vankulu); “Bu, nişân oku anlamındaki *kıtrın* farklı bir kullanımıdır da denmiştir.” (Ahterî, s. 746).

kıţba 33b/5: Temren < Ar. kıtbet “Ve nişâna atılan ok temrenine denir.” (Kâmûs); “Şol ok temrenidir ki onunla nişân atarlar” (Vankulu); “Nişân okunun temreni; naslü’l-ehdâf manasına” (Ahterî, s. 776); “*katbe*, ok temrenidir” (Lehçe, s. 646).

naşl 33b/4: Temren < Ar. naşl “Ok ve mızrak temrenine denir.” (Kâmûs); “Namlu, gerek kılıç namlusu gerek bıçak namlu gerek *ok temreni* gerek gönder demiri olsun.” (Vankulu); “*Ok temreni* ve kılıç ve bıçak süngü demiri.” (Ahterî, s. 1021); “-Ok’un- Arabîsi nunun fethi sâd-ı mühmelenin sükûnu ahirde lâmla *nasldır*” (Lehçe, s. 646).

muşakaşa 33b/6: Enli uzun temren < Ar. mişkaş “Yassı temrene, ‘alâ kavlin yasslı temrenli oka denir; Ve uzun temrene denir yâhüd temrenli oka denir ki vuhûş kısmına remy olunur” (Kâmûs); “Şol temrene derler ki uzun olup yassı ola” (Vankulu); “Uzun temren ki ensiz ola.” (Ahterî, s. 929).

sirve 33b/6: Uzun temren < Ar. servet “Temreni yassı ve uzun olanına denir” (Kâmûs); “Sihâm-ı sagîre ma’nâsına” (Vankulu); “Küçürek ok; sehim-i sağır gibi” (Ahterî, s. 470).

şil شيل 33b/7 Ortası yüksekçe temren < ?

Ok Atışıyla İlgili Terimler

intişâb 36a/3: -Ok atarken- ayakta durmak, yalım durmak < Ar. intisab “Dikilmek ve ayaküstüne durmak” (Ahterî, s. 105); “Dikilip durma. Yüksekçe kaldırma” (Devellioğlu, s. 443).

tefvîk 36a/4: Gezlemek < Ar. tefvîk “Oka gez yapmak ma’nâsındadır” (Kâmûs); “Oka gez etmek” (Vankulu).

kufl 36a/4: Kilitlemek -oku kirişe yerleştirdikten sonra oku orada sabitlemek- < Ar. kufl “Ve demir kilide denir” (Kâmûs); “Kiliddir ki mar‘rüftur” (Vankulu); “Kilit ki kapıya ve gayra vururlar” (Ahterî, s. 782).

kaḅza 36a/4: -Oku- tutmak < Ar. kaḅḅ “Pençe ile bir nesne tutup zabt eylemek ma‘nâsınadır.” (Kâmûs); “Almak, ahz ma‘nâsına” (Vankulu); “Tutacak, tutmak yeri, sap” (Devellioğlu, s. 477); “Grasp, seized, clutched” (Steingass, s. 952).

i‘timâd 36a/5: Direnmek, -oku yaya dayamak, sabitlemek- < Ar. i‘timâd “Dayanmak; isnat gibi” (Ahterî, s. 80); “Dayanma, güvenme. Emniyet, güven” (Devellioğlu, s. 469); “a support, prop” (Steingass, s. 73).

iflât 36a/5: Şeşmek, çözmek -gerili oku bırakmak- < Ar. iflât “Halas olmak ve halas etmek” (Ahterî, s. 88).

fetha bi‘ş-şimâl 36a/6: Sol elle açmak < Ar. fetha “Kapalı nesneyi açmak ma‘nâsınadır” (Kâmûs); “Açmak” (Vankulu); “Yani açmak ve yardım ve hüküm” / Ar. şimâl “Sola denir ki sağ mukâbilidir, sol ele ve sol yana ve sol cihete şâmilidir.” (Kâmûs); “Sol el ki sağ elin mukâbilidir.” (Vankulu); “Sol ki hilaf-ı yemîndir; yesâr gibi.” (Ahterî, s. 521).

sür‘at-i bi‘s-sedâd 36a/7: Tezlik, çabukluk < Ar. sur‘at “Çabukluğa denir” (Kâmûs); “Bir nesne tîz etmek” (Vankulu); “Evmek; acele gibi ki zıddı bütû’dur” (Ahterî, s. 469) / < Ar. sedâd “Râst ve savâb olan şey’e denir” (Kâmûs); “Savâb ma‘nâsınadır. Ve istikâmet ma‘nâsına dahi gelir” (Vankulu); “Sevap (doğru) ve istikamet ve kasıt.” (Ahterî, s. 465).

istifâ bi‘l-istiva 36a/8: Doğrulukla uygunca sonuna kadar -oku- çekmek < Ar. istifâ’ “Tamamiyle alma” (Devellioğlu, s. 455); “Hakkın almak” (Ahterî, s. 66) / < Ar. istiva “... doğruluk ve kassetmek” (Ahterî, s. 66).

naẓar kılmak 36a/10: Doğru, uygun düşünceyle ferasetle bakıp nişan almak < Ar. naẓar “Bir nesneyi bakıp fikir etmektir” (Vankulu); “Görmek ve muntazır olmak ve fikre dahi derler” (Ahterî, s. 1026) / < Tr. kılmak “yapmak, etmek, eylemek” (TS, s. 149).

kuşâd kılmak 48a/2: Ok atmak < Far. kuşâd “Kuşuden açmak, ayırmak ve fetih manâsınadır... yaydan oku salıvermek manâsınadır ki kuşad vermek tabir olunur” (Kati, s. 474) / < Tr. kılmak “yapmak, etmek, eylemek” (TS, s. 149).

münâzala 25a/3: Ok yarıştırmak < Ar. münâzâlat “Atmak: remy gibi. Ok vb müsabakası, yarışması yapmak” (Ahterî, s. 971).

niẓâl 25a/3: Ok yarıştırmak < Ar. niẓâl “Tîr-endâzlar ok yarışmak ma‘nâsınadır.” (Kâmûs).

sebağ 25a/4 Ok atışı ve at yarışmalarında konulan ödül < Ar. sebağ “Ödül denir ki yarış ve koşu edenler miyâneye korlar” (Kâmûs); “Ehl-i sebâğ arasında vaz’ olunan ölç” (Ahterî, s. 456).

cu‘l 25a/5: Ok atışı ve at yarışmalarında konulan ödül < Ar. cu‘l “Bir iş mukâbelesinde şart olunan ‘ivaz ve ücrete denir, ayak teri ve el kirâsı gibi” (Kâmûs); “Bir kimse bir iş mukâbelesinde ta‘yîn olunca ‘ivaz.” (Vankulu); “Ayak kirası ve padişah reâyâdan aldığı mal” (Ahterî, s. 253).

Okçuluk Aksesuarlarıyla İlgili Terimler

mızrebe 30a/2: Atıcıların ok atarken sol el baş parmaklarına taktıkları kemikten yüzük < Ar. mazreb “İlikli kemiğe denir” (Kâmûs); “Şol kemiğe derler ki onda ilik olur” (Vankulu); “Ve dahi şu kemik ki içinde ilik ola” (Ahterî, s. 934).

kustabân كُسْتَابَانُ 30a/5: Atıcıların ok atarken sol el başparmaklarına taktıkları kemikten yüzük < ?

asâbi أصَابِعُ 30a/5: Atıcıların kirişi çekmek için sağ ellerine giydikleri eldiven < ?

küstebân كُسْتَبَانُ 30a/7: Atıcıların kirişi çekmek için sağ ellerine giydikleri eldiven < ?

engüştüvâne 58a/5: Okçu yüzüğü < Far. engüştvâne “Vizegir ki kirişi anuñla taqub yâş çekerler” (Hâlîmî, s. 53).

buta 26b/3: Ok atışında kullanılan deriden yapılmış içi pamuk çekirdeği ve talaşla dolu hedef < Far. bûte “Ok nişanesine denir. Türkîde tabla ve bûte muharrefi pota derler” (Kati, s. 104); “Nişan tahtası” (Devellioğlu, s. 869); “a butt for shooting at” (Steingass, s. 205).

Sonuç

Muhtemelen 16. belki de 15. yüzyılda ilk tercümesi yapılmış, ulaşılabilen en eski nüshası 17. yüzyılın ilk çeyreğine, miladi 1603 yılına ait, Osmanlı dönemi okçuluğu üzerine bol miktarda terim içeren bir el yazması kitap, literatüre kazandırılmış oldu. Eserin nüshaları hakkında bilgiler vererek Aksoy tarafından hazırlanan *İslâm Ansiklopedisinde* “Kavsname” maddesindeki bazı yanlış yönlendirmeleri, Avcı’nın ve Gürgendereli’nin tanıtıcı çalışmalarındaki eserin kime ait olduğunun bilinmediği yönündeki eksiklikleri elimizdeki yeni veriler ışığında düzeltmeye çalıştık. Şimdiye kadar araştırmacıların dikkatinden kaçan eldeki en kaliteli nüshayı, Atif Efendi nüshasını ayrıntılı olarak inceleyip çeşitli okçuluk terimlerini de tasnif ettik. Bu terimlerin tasnifiyle, işlenmemiş okçuluk kitapları üzerine yapılacak çalışmalar için küçük bir başvuru kaynağı oluşturduğumuz görüşündeyiz. Bilindiği üzere son yıllarda, Osmanlı dönemi okçuluğu ya da diğer adıyla klasik okçuluk üzerine gerek akademik çevrelerce gerekse halk arasında yoğun bir ilgi vardır. Bu çalışmamızla bu alanda yapılan araştırmalara katkı sağlayabilmeyi umuyoruz.

Kısaltmalar

Ar.: Arapça	Katı: Burhân-ı Katı
Ahterî: Ahterî-yi Kebir	Lehçe: Lehçetü'l-Lügat
Devellioğlu: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat	Steingass: A Comprehensive Persian- English Dictionary
Far.: Farsça	Tr.: Türkçe
Halîmî: Lûgat-i Halîmî	TS: Yeni Tarama Sözlüğü
Kâmûs: Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi	Vankulu: Vankulu Lügati

Kaynakça

- Ahterî Mustafâ Muslihuddin el-Karahisarî. (2017). *Ahterî-yi Kebir* [1826] (2. bs.). A. Kırkkılıç ve Y. Sancak (Yay. Haz.). Ankara: TDK.
- Aksoy, H. (2002). Kavsnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, içinde (C. 25, ss. 70-71).
- Avcı, İ. (2013). Derleyeni Meçhul Mensur Bir Mecmua Örneği, *Akademik Kaynak (AKAD)*, *Güz/2*, 19-26.
- Azbay, E. (2016). *Hazâ Kitâb-ı Kavsnâme: İnceleme-Metin-Dizin* (Basılmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Bir, A., Acar, Ş. ve Kaçar, M. (2006). Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, VIII/1, 39-67.
- Devellioğlu, F. (2009). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (29. bs.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü* (3. bs.). Ankara: TDK.
- Gürgendereli, R. (2015). Bir Okçuluk Risâlesi: Kavsnâme. *Turkish Studies*, 10/8, 1313-1324.
- Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati*. Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, 11.03.2019 tarihinde <http://www.kamus.yek.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî. (2013). *Lûgat-i Halîmî* [1477-78]. A. Uzun (Yay. Haz.). Ankara: TDK.
- Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı* [1799]. M. Öztürk ve D. Örs (Yay. Haz.). (2. bs.). Ankara: TDK.
- Steingass, F. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary* (5. bs.). London: Routledge&Kegan Paul Limited.
- Şeşen, R. (1978). Türkiye Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Nâdir Türkçe Yazmalar. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 352-383. İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi. (1999). *Lehçetü'l-Lügat* [1810]. A. Kırkkılıç (Yay. Haz.). Ankara: TDK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2009). *Osmanlı Tarihi* (Cilt III., Kısım 1., 7. bs.). Ankara: TTK.

